

Polityka wyznaniowa władz Związku Radzieckiego na przykładzie obwodu donieckiego Ukraińskiej SRR w latach 1965-1991

Rozprawa doktorska poświęcona jest historii polityki wyznaniowej władz Związku Radzieckiego na przykładzie obwodu donieckiego w późnym okresie sowieckim (1965–1991). Badania koncentrują się na działalności instytucji partyjnych i państwowych w sferze religijnej oraz funkcjonowaniu Pełnomocnika Rady ds. Wyznań przy Radzie Ministrów ZSRR (od 1974 r. – Ukraińskiej SRR) w obwodzie donieckim.

Analiza dostępnej historiografii wykazała brak specjalistycznych badań poświęconych specyfice recepcji radzieckiej polityki religijnej w latach 1965–1991 w poszczególnych regionach Ukraińskiej SRR, w szczególności w obwodzie donieckim. Zidentyfikowano trzy główne grupy badawcze, wyodrębnione na podstawie kryterium terytorialnego: ukraińską, rosyjską i zachodnią. W ich ramach wyróżniono prace powstałe w szkołach naukowych działających przy instytucjach szkolnictwa wyższego, opracowania poświęcone ogólnym zagadnieniom stosunków państwo–Kościół oraz monografie i artykuły koncentrujące się na określonych epokach historycznych lub regionalnych aspektach polityki wyznaniowej.

Podstawę badań stanowiła szeroka baza źródłowa, obejmująca różnorodne dziedziny życia: duchową, polityczną, społeczną, kulturową i prawną. Szczególną rolę odegrały akty normatywne, dokumenty urzędowe oraz materiały archiwalne, które umożliwiły szczegółową analizę ram prawnych radzieckiej polityki wyznaniowej i określenie kompetencji instytucji państwowych, w tym Pełnomocnika Rady ds. Wyznań.

Dla zobrazowania sytuacji religijnej w regionie wykorzystano również źródła statystyczne i opisowe, przedstawiające liczbę zarejestrowanych i niezarejestrowanych wspólnot religijnych oraz ich aktywność gospodarczą. Przeprowadzono także wywiady narracyjne z byłymi pracownikami centralnego i lokalnego biura Rady ds. Wyznań Ukraińskiej SRR.

Zastosowanie metod ogólnonaukowych i historycznych pozwoliło na pogłębioną analizę polityki wyznaniowej w latach 1965–1991 w oparciu o materiały z obwodu donieckiego. Ustalono, że realizacja tej polityki odbywała się w dwóch głównych kierunkach: propagandy ateistycznej oraz kontroli działalności wspólnot religijnych. W celu realizacji pierwszego kierunku, od lat 40. XX wieku działało Towarzystwo „Znanie” („Wiedza”), odpowiedzialne za organizację systemu edukacji ateistycznej poprzez wykłady o ateizmie naukowym. Drugi kierunek był realizowany przez aparat Pełnomocnika Rady ds. Wyznań, który od 1965 r. stanowił jedyny organ państwowy odpowiedzialny za życie religijne w kraju i regionie. Do zakresu jego działalności należały wspólnoty prawosławne, baptyistyczne, zielonoświątkowe, adwentystyczne, żydowskie, molokańskie i staroobrzędowe.

Pełnomocnik ściśle współpracował z lokalnymi władzami, radami deputowanych, organami bezpieczeństwa oraz instytucjami edukacyjnymi.

Rozprawa wnosi nowe ustalenia dotyczące religijności w regionie i działalności Pełnomocnika w okresie narastającego kryzysu systemowego, liberalizacji życia społeczno-politycznego i rozpadu ZSRR (1965–1991). Po raz pierwszy dokonano analizy działalności biura Pełnomocnika w obwodzie donieckim na podstawie dokumentów z archiwów centralnych i regionalnych. Porównano politykę władz wobec różnych wspólnot wyznaniowych oraz zbadano przemiany w relacjach państwo–Kościół w latach 80. XX wieku.

Nowość naukowa rozprawy polega na sformułowaniu i rozwinięciu problematyki życia religijnego w ujęciu ogólnym oraz działalności Pełnomocnika Rady ds. Wyznań w obwodzie donieckim w kontekście upadku ZSRR. Szczególną uwagę poświęcono strukturze i funkcjonowaniu lokalnego biura Rady, jego relacjom z władzami i wspólnotami wyznaniowymi, a także wewnętrznej hierarchii sowieckiego systemu administracyjnego i prawnego w tej dziedzinie.

Znaczenie praktyczne rozprawy polega na możliwości wykorzystania jej ustaleń przez instytucje państwowe Ukrainy w zakresie kształtowania polityki religijnej oraz ochrony wolności sumienia, jak również w procesie dydaktycznym przy opracowywaniu programów z historii Ukrainy, kultury czy religioznawstwa.

Rozprawa stanowi samodzielne studium prezentujące poglądy autora na politykę religijną ZSRR w latach 1965–1991 na przykładzie obwodu donieckiego. Główne założenia pracy zostały przedstawione na 18 międzynarodowych i ogólnoukraińskich konferencjach naukowych.